

Mot- stånd

Den 27 januari varje år samlas människor över hela världen för att minnas de miljontals människor som mördades under Förintelsen. Och de som stod emot.

De flesta människor gjorde aldrig motstånd. De var passiva, ointresserade eller rädda och ansåg sig inte ha möjlighet att hjälpa.

Men det fanns enskilda personer som gjorde tvärtom, som valde att gå mot strömmen och ta kampen mot den nazityska terrorn. Människor som kom från olika samhällsskikt, med olika religiösa och politiska uppfattningar, som hade kraften och viljan att visa medkänsla med utsatta flyktingar och regimkritiker i Nazityskland.

Motståndet kunde se olika ut. Från att vara delaktig i ett hjälpnätverk som gömde judar mitt under pågående krig med fara för eget liv, till att höja sin röst, säga ifrån och protestera, eller sjunga en antinazistisk kuplett, i skydd av det neutrala Sverige.

Ändå.

Alla motståndshandlingar räknades. Även de små stegen, bemötande och medkänsla, ordval och blickar, kunde göra skillnad.

Ella Lingens

Ella Lingens (1908–2002)

Läkare, jurist och flyktinghjälpare från Wien, Österrike.

Under 1930-talet studerar juristen Ella Lingens medicin vid universitetet i Wien. Hennes tyske man Kurt är också inskriven, men tillhör en antifascistisk studentgrupp och blir därför avstängd från sina studier på grund av sina regimfientliga aktiviteter. När Nazityskland erövrar Österrike våren 1938 funderar makarna Lingens på att lämna landet. De väljer istället att bo kvar i Wien för att hjälpa sina judiska studentkamrater som är utsatta för förföljelse av regimen. I samband med Novemberpogromen (Kristallnatten) samma höst gömmer Ella och Kurt tio

judar i sitt hem. Under flera år fortsätter de att bistå judar på flykt. Sommaren 1942 planerar Ella och Kurt att hjälpa två judiska par ut ur landet till Schweiz. Den pålitlige judiske kontaktpersonen som ska föra flyktingarna över gränsen visar sig dock vara informatör för Gestapo. Hjälpaktionen misslyckas, judarna deporteras till okänt öde och makarna Lingens grips.

Efter fyra månaders internering deporteras Ella till koncentrationslägret Auschwitz-Birkenau där hon som rikstysk "arier" får en privilegierad ställning som

fångläkare. När det är möjligt försöker hon hjälpa sina judiska medfångar. I slutet av 1944 flyttas hon till koncentrationslägret Dachau där hon våren 1945 blir befriad av amerikanska trupper. Även Kurt överlever, men är svårt skadad efter tiden i ett straffkompani på östfronten.

Efter krigsslutet skriver Ella om sina upplevelser i boken "Prisoners of fear". Bland de många reportagen om nazismens terror, saknar hon skildringar om de vardagliga händelserna och "normala" aspekterna av livet i ett koncentrationsläger.

Ella och Kurt väljer att bo kvar i Wien för att hjälpa sina förföljda judiska studentkamrater. I samband med Novemberpogromen samma höst gömmer de tio judar i sitt hem.

Karl Gerhard

Karl Gerhard (1891-1964)

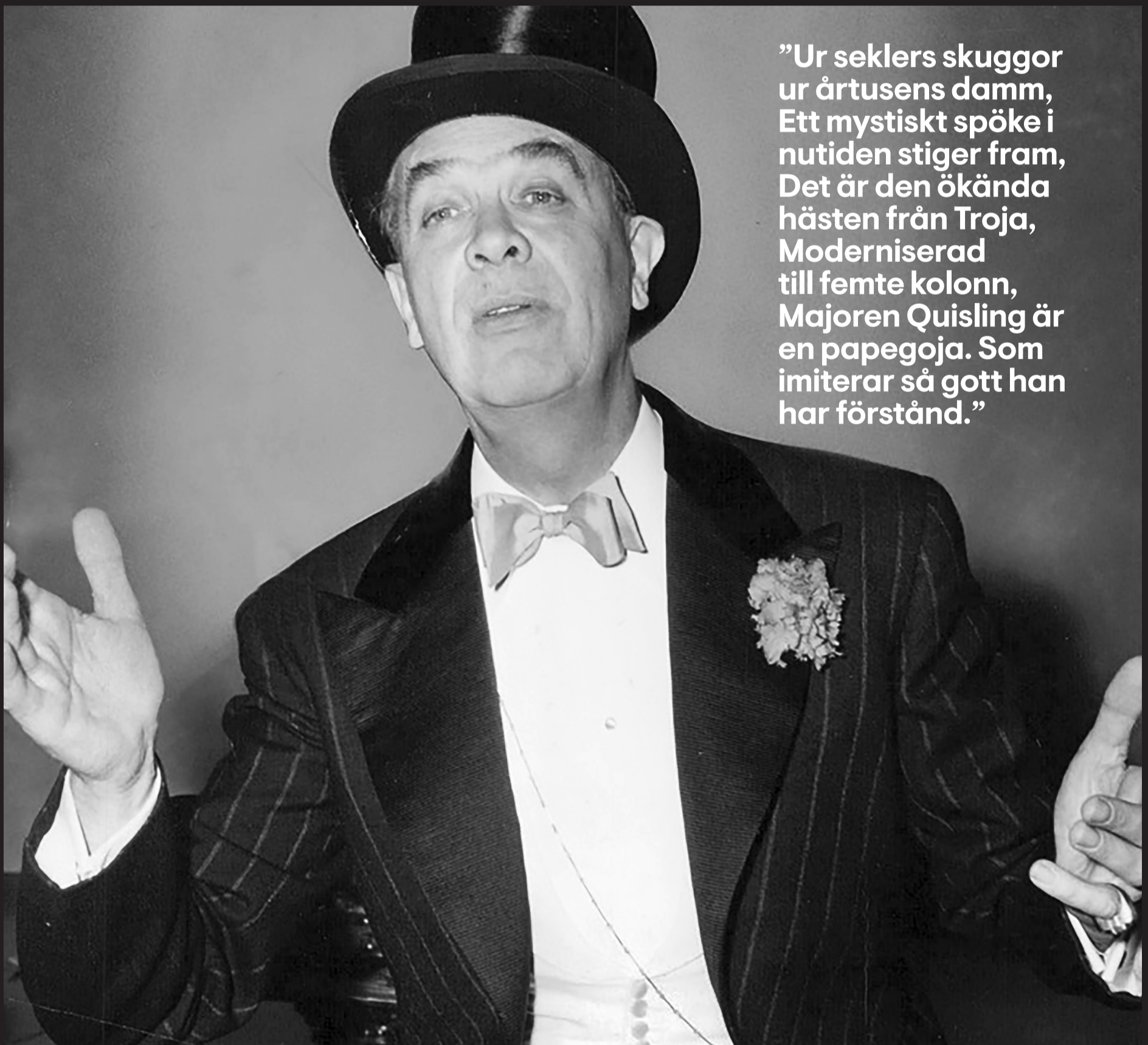
Teaterdirektör, revyförfattare och skådespelare, född i Stockholm.

Redan som 17-åring blir Karl intresserad av att uppträda, tar teaterlektioner och engageras av ett litet resande teatersällskap. Under 1920-talet uppför han egna teaterrevyer där egenkomponerade visor ofta ingår. I några revyer gör han sig skyldig till antisemitism, när han använder sig av fördomsfulla schablonbilder av judar. Något han senare ångrar.

Karl Gerhard är dock för alltid förknippad med den censurerade politiska och anti-tyska kupletten "Den ökända hästen från Troja" som ingår i hans revy Gullregn från

1940. Två veckor efter premiären förbjuder svenska myndigheter framförandet av kupletten med motiveringen att den är förgelseväckande och riskerar att störa ordningen. Det är inte första gången Karl Gerhard gycklar tyskarna. I revyn "Oss greker emellan" 1933 (med sketchen "Der schöne Adolf heil, heil, heil!") förlöjligar han Hitler, Göring och Hindenburg, och året därpå "I skuggan av en stövel", sjunger hans nya stjärnskott Zarah Leander en protestsång mot nazismens våld och förtryck. Tyska legationen protesterar, men utan framgång.

Under krigsåren fortsätter Karl Gerhard att fylla sina revyer ("Karl Gerhards andra front", 1943 och "Färg och former" 1944) med sarkastiska elakheter mot Nazityskland, där den tyske diktatorn och hans medlöpare framställs på ett ironiskt, men för tyskarna förolämpande sätt. När revyerna visas i landsorten anlitar tyska legationen lokala medhjälpare som är behjälpliga med att bevaka och rapportera in kritik mot Nazityskland.

**"Ur seklers skuggor
ur årtusens damm,
Ett mystiskt spöke i
nutiden stiger fram,
Det är den ökända
hästen från Troja,
Moderniserad
till femte kolonn,
Majoren Quisling är
en papegoja. Som
imiterar så gott han
har förstånd."**

Sophie Scholl

Sophie Scholl (1921-1943)

Student och politisk aktivist, född i Forchtenberg i södra Tyskland.

Sophie är uppfostrad i ett liberalt, kristet hem och studerar senare biologi och filosofi vid universiteten i Ulm och München. Under 1942 knyts hon till motståndgruppen Vita Rosen, grundad av hennes tre år äldre bror Hans. Syftet är att motarbeta naziregimen med fredliga medel.

Tillsammans delar syskonen och andra medlemmar ut flygblad som berättar om naziregimens terror och övergrepp i landet och massmord på hundratusentals judar i Polen. De innehåller även uppmaningar att göra civilt motstånd.

Flygbladen stencileras (kopieras upp) i en källarlokal i centrala München och sprids till akademiska kretsar i staden, senare även i Köln, Stuttgart och Wien.

Men medlemmarna blir oförsiktiga. I februari 1943 grips syskonen Scholl på bar gärning när de delar ut flygblad i universitetets lokaler. Naziregimens hantering av motståndgruppen är brutal. Vita Rosens protester har nått offentlighetens ljus i en tid då nazistatens legitimitet är hotad. Stora militära förluster registreras på östfronten, hundratusentals soldater stupar

i Stalingrad och propagandaministern manar de tyska medborgarna till "det totala kriget".

Snabbt ställs Sophie, hennes bror Hans och en studentkamrat inför rätta i den beryktade tyska Folkdomstolen. Inför de påstådda anklagelserna kommenterar Sophie att gruppen med sina protestskrivelser bara uttryckt det som alla tyskar innerst inne tänker, men inte har modet att säga. Alla tre döms till döden för högförräderi och avrättas genom halshuggning redan samma eftermiddag.

"Vi kommer inte att vara tysta. Vi är ert dåliga samvete. Vita Rosen kommer inte att lämna er i fred!"
– Flygblad från Vita Rosen hösten 1942.

Amelie Posse

Amelie Posse (1884-1957)

Grevinna, författare, konstnär och flyktinghjälpare, född i Stockholm. Boende i Tjeckoslovakien 1925-1938.

Amelie tillhör en motståndsgrupp som under krigsåren arbetar för att stärka de svenska motståndskrafterna mot nazistiska inslag i samhället. Med en egen upplevd erfarenhet av nazitysk terror i Tjeckoslovakien, förstår hon vikten av att höja sin röst, bedriva opinionsarbete och protestera mot passivitet och undfallenhet inför nazismen.

Våren 1940 initierar hon en antinazistisk diskussionscirkel, "Tisdagsklubben",

som attraherar många svenska kulturpersonligheter, författare, journalister, akademiker och konstnärer med skiftande politiska bakgrunder. En halvofficiell klubb för att värna Sveriges frihet, som för många medlemmar ses som ett livsviktigt antinazistiskt andningshål och en källa till moraliskt stöd under de mörka krigsåren.

Till en början består Tisdagsklubbens program främst av faktsäckade före-

dragskvällar och åsiktsutbyten mellan medlemmar. Men snart börjar Amelie och hennes förtrogna även att kartlägga pronazistiska element, osvensk propaganda och landsförrädisk verksamhet. En annan viktig uppgift är att lokalisera pålitliga människor inne i landet, lokala antinazistiska entreprenörer och förtroendemän som kan tänka sig att starta en liknande diskussionscirkel i sin hemstad. Med syfte att stärka Sveriges inre front.

Våren 1940 initierar Amelie en antinazistisk diskussionscirkel, "Tisdagsklubben". En halvofficiell klubb för att värna Sveriges frihet som attraherar många svenska kulturpersonligheter.

Refik Veseli

Refik Veseli (1926–2000)

Fotograf i Tirana med muslimsk bakgrund, född i Kruja i Albanien.

Sommaren 1942 lär fotograflärlingen Refik Veseli känna den judiska flyktingfamiljen Moshe och Ela Mandil från Jugoslavien och deras två små barn. Moshe har haft en fotografiaffär i Novi Sad. När Nazityskland ockuperar Albanien hösten 1943 blir situationen för judar även osäker här. Refik erbjuder därför sina judiska vänner att ta sin tillflykt till sitt föräldrahem i bergsbyn Kruja. Han låter även en annan judisk familj från Tirana flytta in.

De båda familjerna bor i ett litet rum på vinden till familjen Veselis ladugård. De fem vuxna hålls ständigt gömda och får bara gå ut på natten för en nypa luft. Dagtid är de behjälpliga i hushållet. Familjen Mandils två minderåriga barn, sjuåriga Gavra och femåriga Irena, smälter in och umgås med byns muslimska barn.

Under 1944 ökar den militära aktiviteten i området, nazityska styrkor bekämpar

kommunistiska partisaner, byn flygbombas och hus genomsöks i jakten på partisaner. Tack vare Refik och hans familj lyckas de judiska familjerna hålla sig gömda ända till befrielsen i oktober 1944.

Efter krigsslutet fortsätter Refik hålla kontakten med familjen Mandil som återvänt till Novi Sad. Han flyttar dit och får hjälp att lära sig fotografiyrket.

Refik erbjuder sina judiska vänner att ta sin tillflykt till föräldrahemmet i bergsbyn Kruja. Han låter även en annan judisk familj från Tirana flytta in.

Ingrid Segerstedt

Journalist och flyktinghjälpare, född i Göteborg.
Dotter till Göteborgs Handel- och Sjöfart-Tidnings välkände publicist Torgny Segerstedt.

Under sina högskolestudier börjar Ingrid engagera sig i hjälparbetet för människor på flykt undan Nazitysklands terror. Både landsflyktiga regimkritiker och förföljda judar. Från mitten av 1930-talet är hon representant för Göteborgs hjälpkommitté för landsflyktiga, tillsammans med andra frivilliga hjälparbetare, kvinnor med god borgerlig förankring, socialdemokrater och kommunister.

Periodvis avtar allmänhetens intresse att hjälpa. Ingrid vädjar till sina med-systrar om att behovet ännu är stort.

Det är avgörande. "Skola alla de som nu lida och kämpa för sina ideal kunna härda ut, måste de få känna att det finns människor, som stå på deras sida."

I slutet av 1930-talet leder den turbulenta situationen i Europa till att allt fler flyktingar söker sig till Sverige. Även till Göteborg. Barnhem iordningsställs och enskilda familjer ställer upp. Efter krigsutbrottet ökar flyktingströmmen. De statslösa, politiska och judiska flyktingarna hänvisas främst till ideella flyktinghjälpare. I Göteborg arbetar

Ingrid som kurator med att hjälpa tjeckiska, norska och sovjetiska barn. Senare även koncentrationslägrens offer.

Fredsarbetet överskuggas nu av akutare uppgifter: att rädda människoliv. Vid flera tillfällen öppnar Ingrid sitt hem för människor på flykt, som hon etablerar personliga relationer med. Många flyktingar uppskattar hennes hoppfulla ton i samtal och brev och förmågan att lyssna och se de hon möter.

I Göteborg arbetar Ingrid som kurator med att hjälpa tjeckiska, norska och sovjetiska barn. Senare även koncentrationslägrens offer. Vid flera tillfällen öppnar Ingrid sitt hem för flyktingar.

Willem Arondeus

Willem Arondeus (1894-1943)

Konstnär, författare och motståndsmän, född i nederländska Naarden.

Willem har tidigt en avsikt att bli konstnär, men väljer under 1920-talet att börja skriva noveller, dikter och självbiografiska romaner. 1938 debuterar han med den prisade novellen "Ugglehuset".

Under den nazityska ockupationen av Nederländerna väljer Willem att ansluta sig till motståndsrörelsen i Amsterdam. Våren 1942 grundar han en illegal tidskrift som uppmanar konstnärer att göra civilt motstånd mot ockupationsmakten.

Publikationen slås senare samman med den politiskt oberoende motståndstidskriften "Den fria konstnären". Parallellt specialiserar Willem sig på att tillverka falska identitetskort till utsatta judiska flyktingar. Dokument som skyddar, men också enkelt går att kontrollera genom befolkningsregistret. För att stoppa den nazityska ockupationsmaktens försök att identifiera illegala judiska flyktingar planerar Willem och hans kamrater att spränga det offentliga registreringskontoret i Amsterdam.

I slutet på mars 1943 genomför motståndgruppen en bombattack som leder till att 800 000 identitetskort bränns upp. Senare grips Willem, utan att yttra ett ord. Hans anteckningsbok avslöjar dock hela aktionen. Han och ytterligare 13 motståndsmän döms till döden och avrättas den 1 juli 1943.

Willem var öppet homosexuell och hävdar trotsigt sin sexualitet innan han avrättas. Sista orden till sin advokat är: "Låt det bli känt att homosexuella inte är några fegisar."

För att stoppa den nazityska ockupationsmaktens försök att identifiera illegala judiska flyktingar genomför Willem och hans kamrater en bombattack mot registreringskontoret i Amsterdam.

Stefania Podgórska

Stefania Podgórska (1925–2018)

Affärsbiträde och fabriksarbetare från Lipa, Polen.

Stefania växer upp i ett katolskt hem på en bondgård. I tidig ålder börjar hon arbeta i en mataffär i staden Przemysl ett par mil hemifrån. Arbetsgivare är den polsk-judiska familjen Diamant, som Stefania får en nära relation med. Vänskapen fortsätter under krigsåren.

Sommaren 1941 internerar de nazityska ockupanterna samtliga judar i Przemysls lokala getto, så även familjen Diamant.

Stefania ser till att bröderna Munio och Henrek Diamant kan gömma sig i hennes lägenhet i stan, medan hon och lillasyster Helena flyttar till ett familjehus i förorten, med en särskilt rymlig vind.

När nazisterna hösten 1943 avvecklar gettot och påbörjar deportationer till dödslägren kan bröderna och ytterligare 11 judar flytta in i Stefanias hus. De judiska flyktingarna lever gömda på vinden,

medan Stefania arbetar dagtid i en fabrik och sköter om sina inneboende kvällstid. Yngre systemen Helena städar och tvättar, medan de judiska kvinnorna stickar kläder som inbringar extrainkomster till det extra stora hushållet.

Stefania och Helena tar hand om de 13 judiska flyktingarna ända fram till de sovjetiska trupperna befriar regionen sommaren 1944.

Stefania och Helena gömmer 13 judiska flyktingar på sin vind ända fram till de sovjetiska trupperna befriar regionen sommaren 1944.

Per Anger

Per Anger (1913-2002)

Diplomat och ambassadör, född i Göteborg.

Efter juristexamen 1939 tjänstgör Per Anger som diplomat vid den svenska legationen i Berlin. Sommaren 1942 arbetar han som legationssekreterare vid den svenska legationen i Budapest i det naziöckuperade Ungern, där han initierar arbetet med att rädda människor undan förföljelse och deportationer.

Med stöd från sina överordnade skriver Per ut svenska provisoriska skyddspass,

handlingar utan egentlig formell legitimitet, som fungerar som skydd för många ungerska judar. Ett intyg som visar att innehavaren står under den svenska legationens beskydd. Även fastigheter som svenska staten äger i Budapest upplåts nu till människor på flykt.

Under en kort tid sommaren 1944 utfärdar Per Anger och den svenska beskickningen drygt 700 skyddspass. Ett hjälparbete

som genomförs i nära samarbete med diplomatkollegorna Ivan Danielsson och Lars Berg och pågår dag och natt under riskfyllda förhållanden. Senare ansluter även diplomaten Raoul Wallenberg.

Efter kriget fortsätter Per sin diplomatiska karriär som medarbetare vid svenska ambassaden i Kairo och Addis Abeba, generalkonsul i San Francisco och ambassadör i Ottawa och Canberra.

Under en kort tid sommaren 1944 utfärdar Per Anger och den svenska beskickningen drygt 700 provisoriska skyddspass med syfte att rädda judar.

Irena Sendler

Irena Sendler (1910-2008)

Socialarbetare, sjuksyster och flyktinghjälpare, född i Otwock utanför Warszawa, Polen.

Irena växer upp i ett katolskt hem och studerar litteratur vid universitetet i Warszawa. Tidigt tar hon parti för de polska judarna och motsätter sig diskriminerande åtgärder. Från mitten av 1930-talet arbetar hon som kommunal socialarbetare inom avdelningen för social välfärd och folkhälsa, och bistår särskilt utsatta judar i staden. Hjälparbetet intensifieras efter den nazityska ockupationen hösten 1939 och interneringen av 400 000 judar i ett slutet getto under 1940. Socialarbetaren Irena

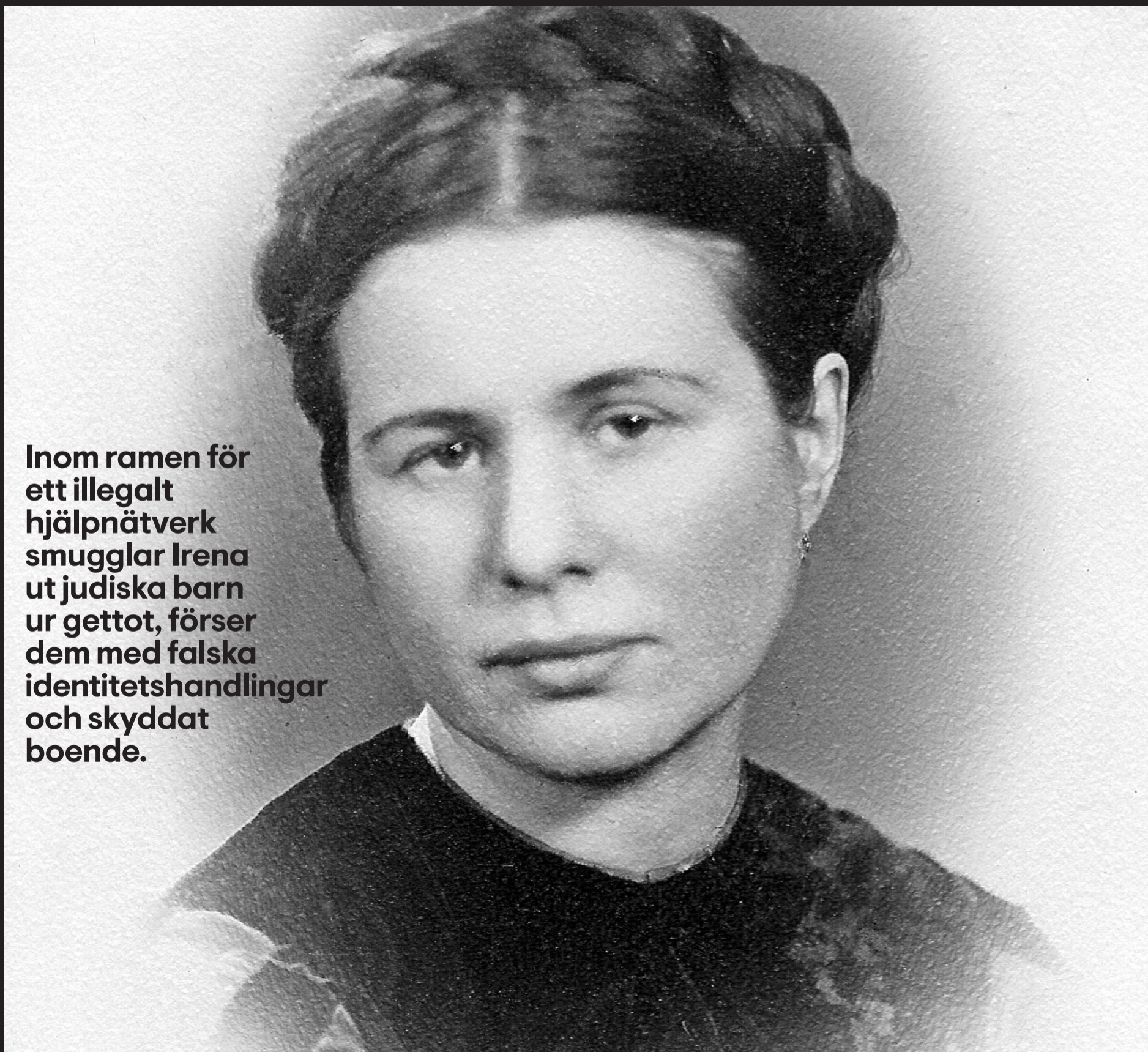
hjälpes gettoinvånarna och etablerar kontakt med judiska aktivister som är beredda att rädda judar. Inom ramen för ett illegalt hjälpnätverk smugglar Irena ut judiska barn ur gettot, förser dem med falska identitetshandlingar och skyddat boende. Barnen placeras hos hjälpvilliga polska familjer, på barnhem och vårdinrättningar samt i katolska nunnekloster.

Hösten 1943 grips Irena av Gestapo och torteras, men avslöjar inget. Varken ledtrådar till de som räddats eller pengar

som behövs för underhåll av de gömda. Hon döms till döden, fängslas men lyckas bli frisläppt med hjälp av mutor. Efter frigivningen i februari 1944 fortsätter hon hjälparbetet trots stora personliga risker.

Hjälparbetet som pågår under flera år resulterar i att drygt 2 500 judiska barn räddas från att bli deporterade till en säker död. Efter krigsslutet fortsätter Irena Sendler sitt socialarbete bland utsatta människor i Warszawa.

Inom ramen för ett illegalt hjälpnätverk smugglar Irena ut judiska barn ur gettot, förser dem med falska identitetshandlingar och skyddat boende.

Från med- människa till motståndare

De som gjorde motstånd under Förintelsen gjorde det för att hjälpa och stötta enskilda människor och grupper som utsattes för övergrepp och terror av den nazityska regimen. Motståndarna insåg konsekvenserna och kunde inte låta det fortgå. De valde därför att agera.

Många av dem var självständiga individer med en stark självkänsla och brydde sig inte om vad andra tyckte. Heller inte auktoritärt uppfostrade, utan uppväxta i en kärleksfull miljö, där alla människors lika rättigheter och värde var norm. Att hjälpa en medmänniska var inget märkligt, mera en självklarhet.

Som de svenska exemplen visar satte inte alla motståndare sina liv eller karriärer på spel. De som gjorde motstånd i Nazityskland eller de naziockuperade områdena riskerade desto mer. Trots mörkret de befann sig i valde de att riskera allt.

Några saker hade de gemensamt:

Nära relationer.

De hade lärt känna de utsatta/
drabbade under deras flykt.

Tillfället/slumpen.

De råkade få frågan om de var villiga att
agera/hjälpa.

Handlingsutrymmet.

De hade tillgång till ett gömställe och
kunde röra sig fritt.

Motståndsviljan.

Starkt avståndstagande till den
nazityska terrorregimen.

Döden ständigt närvarande.

Ett ökat risktagande var inte avgörande
för valet.

De som gjorde motstånd under
Förintelsen gjorde stor skillnad.

De var ljusen i en mörk tid.

Hur hade du agerat?